

ԳԵՐՀԱՐՏ ՀԱՌԻՊՏՄԱՆ ԵՒ ՆՐԱ ԳԼԽԱՒՈՐ ԵՐԿԵՐԸ

Die Dichter sind die Thränen der Geschichte,
Die heisse Zeiten mit Begierde schlürfen...

G. Hauptmann

I

Շլեզիայի կուրորտների շարքում մեծ հռչակ էր վայելում Օբերզալցբրուններ, Գեղեցիկ է նա իր դիրքով, գրաւիչ է ձոխ բուսականութեամբ, Բնութեան այդ գեղեցիկ վայրում 1862 թ. նոյեմբերի 15-ին ծնունդ Գերհարտ Հաուպտման *)։ Նրա հայրը — Բօբերտ Հաուպտմանը «Zur Preussischen Krone» հիւրանոցի տէրն էր և յայտնի էր իր կարգապահութեամբ, մաքրասիրութեամբ ու ուղղամիտ բնաւորութեամբ։ Նրա մայրն էլ ունէր զգայուն սիրտ, զեղուն զգայմունքներ և սէր ու գուժ գէպի խեղճերն ու ընկճուածները։ Նա ջանասէր էր բառիս բուն նշանակութեամբ և աշխատում էր գիշեր-ցերեկ, կատարում էր տնային գործերը, օգնում էր ամուսնուն, խնամում էր երեխաներին։

Ահա այդպիսի ծնողների հոգատարութեան տակ մեծացաւ մանուկ Գերհարտը։ Նա ունէր իրանից մեծ չորս քոյրեր և 2 եղբայրներ, բայց դրանցից տարբերում էր իր բնաւորութեամբ ու ընդունակութեամբ։ Նա դեռ եօթը տարեկան հասակում իր քոյրերի հետ սկսեց այցելել գիւղական դպրոցը, որի ղեկավարն էր Բրենդել անունով մի ուսուցիչ։ Մանկավարժական տաղանդից զուրկ էր այդ ուսուցիչը, բայց գիտէր գրաւել իր սաներին, գիտէր քաղցրացնել նրանց օրերն ու ժամերը։ Շատ անգամ նա տանում էր նրանց բացօդեայ զբօսանքի, շատ անգամ

*) Աննազրական տեղեկութիւնները Հաուպտմանի մասին քաղում ենք հետևեալ աղբիւրներից. 1) P. Schlenther: „G. Hauptmann“, 2) A. Hanstein: „G. Gaupmann“, 3) A. Bartel: „G. H.“ 4) U. Woerner: „G. H.“ 5) A. Stern: „Studien zur Litteratur der Gegenwart“.

Թափառում էր նրանց հետ դաշտերում ու անտառներում, սարերում ու ձորերում: Դժբախտաբար այստեղ ոչ միայն ազատ բնութեան գեղգեղանքն էր մատաղ սաներին զբաղեցնողը, ոչ միայն թռչունների քաղցր դայլայլիկը, միջատների միակերպ բզզոցը և ծաղիկների անուշ բուրմունքն էր նրանց մտքին ու սրտին անուշ տուողը, այլ և չոր ու ցամաք լատիներէնն իր քերականական կանոններով: Ուսուցիչը մերթ ընդ մերթ բացատրում էր այս կամ այն կանոնը և ապա կրկնել տալիս: Իսկ փոքրիկ Գերհարտը ատում էր այդ պարագմունքը: Նրա համար աւելի գրաւիչ էին հայրական գրադարանի ընագիտական ոսկեզօծ գրքերը, քան թէ դպրոցական լեկսիկոնն ու քերականութիւնը: Նա ամենապատաշակերտներից մէկն էր...

1874 թուականին նրան ուղարկեցին Բրեսլաու՝ եղբայրների մօտ, որպէս զի պատրաստուի և մօտի տեղական քէալական դպրոցը: Սակայն այս տեղափոխութիւնը և այս նոր դպրոցը աւելի փատ ազդեցին Գերհարտի վրայ: Տարիներն անցնում էին միմեանց յետևից, բայց նա չէր առաջադիմում, դասարանը չէր փոխում: Ուսուցիչները չէին կարողանում թափանցել նրա հոգու մէջին խորքը, իսկ ինքը՝ գեղջուկ երեխան չէր հասկանում ուսուցիչներին, չէր ըմբռնում քաղաքային բարդ կեանքը ու յարաբերութիւնները: Դպրոցական ընկերներն էլ ծաղր ու ծանակի առարկայ էին դարձնում նրա վաղաժամ ցնորքներն ու վառ երևակայութիւնը:

Նրա մեծ եղբայր Կարլը նկատում էր այս ամենը և յուսահատ կերպով մտածում, թէ արդեօք ինչ է լինելու այդ անչնորք երեխայի վերջը, թէ ինչ է լինելու նրա բաղձն ու վիճակը... Բայց անողոք ճակատագիրը ինքը վճռեց այդ ծանր հարցը:

Բօքերտ Հաուպտմանի գործերը շատ անաջող էին գնում: Շլեզիայում տիրող ազգային երկպառակութիւնները հետզհետէ սուր կերպարանք էին ստանում: Լեհացի մագնատները այլևս չէին յաճախում Օբերզալցբրուննը: Հաղորդակցութեան յարմար և էժան միջոցների չնորհիւ նրանք աւելի հեռաւոր տեղեր էին գնում, գերմանացիներից աւելի հեռու մնալ էին աշխատում: Եւ «Zur Preussischen Krone» հիւրանոցի լայնարձակ դահլիճներն ու սենեակները դատարկ էին մնում: Այդպիսի ձախորդ հանգամանքների պատճառով Հաուպտմանի պարտքերը աւելանում էին, այնպէս որ վերջ ի վերջոյ նա զրկուեց իր ամբողջ ունեցուածքից և դատարկածեռն հեռացաւ Օբերզալցբրուննից: Նա երկաթուղու կայարանի կապալառուն դարձաւ:

Նիւթական միջոցների սղութեան պատճառով նա ստիպ-

ուած էր դպրոցից հանել Գերհարտին: 1878 թ. ապրիլ ամսին վերջինս հեռացաւ Բրեսլաուից, իր հետ վերցնելով ստացած վկայագիրը, որ մխիթարական շատ քիչ բան էր պարունակում իր մէջ:

Այստեղ որոշուած էր նրա վարքը—լաւ, աշխատասիրութիւնը—բաւարար, իսկ ընդունակութիւնն ու ուշադրութիւնը—մի հաստիկ միաւորով: Միւս առարկաներից լաւ էր միայն ներկարչութիւնը: Արդեօք ինչ կարող էր դառնալ այդպիսի պատանին:

Նրա դպրոցական տետրակների մէջ կային բազմաթիւ լիբրիկական ոտանաւորներ, որոնց վրայ նշմարուած էր Անդէրսէնի ուժեղ ազդեցութիւնը: Քիչ չէին դրանց մէջ այնպիսի ոտանաւորները, որոնցից բանաստեղծական շնորհ էր բուրում: Գերհարտի եղբայրը—կարլը կարդում էր այդ տետրակները, այդ վաղաժամ բանաստեղծութիւնները և ինքն իրան մտորում, թէ արդեօք հնարաւոր է, որ տասնեօթեակ տարեկան մի պատանի, առանց ընդունակութեան, առանց նոյն իսկ միջնակարգ կրթութեան գրական ասպարէզը մտնի—հեղինակ դառնայ:

Բայց հայրը թոյլ չտուեց, որ ազատութիւնն ու ժամանակը լուծէին այդ հարցը: Նա Գերհարտին իսկոյն ուղարկեց Շտրիզաուր, որտեղ նրա քննակալը—Շուբերտը երկու կալուածների կառավարիչ էր: Այստեղ Գերհարտը պիտի օգնէր Շուբերտին և ապրէր նրա տանը, նրա հսկողութեան տակ: Եւ նա մեծ ուրախութեամբ դիմեց դէպի նոր բնակավայրը, որովհետեւ յոյս ունէր այնտեղ վայելել մաքուր օդ ու լոյս, ազատ կենցաղ ու հանգիստ:

Գերհարտը միանգամայն հասաւ իր նպատակին, գտաւ իր սպասածները և դրանց հետ միասին մայրական խնամք ու հոգացողութիւն ամբողջ ընտանիքի կողմից: Այստեղ էին նրա երկու մօրաքոյրերը, որոնցից մէկը հիանալի երգում էր, իսկ միւսը ածում դաշնամուրի վրայ: Շատ երեկոներ հաւաքւում էր ամբողջ ընտանիքը և ունկնդիր լինում այդ հմայիչ երաժշտութեանը, այդ գրաւիչ երգեցողութեանը: Գերհարտն էլ այդ ժամանակ լուռ ու մունջ նստում էր ու լսում, լսում էր ու աւելի մոայլւում: Երաժշտութիւնը բաց էր անում նրա զգայուն սիրտը և առաջ քաշում բանաստեղծական նուրբ ձգտումները: Անհասկանալի թախիծը մեծանում էր օրէցօր և կտրում նրա հանգիստը: Գիւղական կեանքը այլ ևս բաւականութիւն չէր տալիս նրան, նա ձգտում էր դէպի հեռուն, դէպի մի անորոշ նպատակ...

1880 թ. նա վերադարձաւ Բրեսլաու և իր եղբոր ֆան-

քերով ընդունուեց «Գեղարուեստաց դպրոցի» նախապատրաստական դասարանը: Բայց այստեղ էլ նրա բաղդի անիւր չբանեց, այստեղ էլ նա չը կարողացաւ ցանկալի առաջադիմութիւնը ցոյց տալ և 1881 թ. դպրոցից արձակուեց: Դրանից յետոյ նա մի տարի էլ աշխատում էր իր հովանաւոր՝ քանդակագործութեան պրոֆեսոր Հերտելի մօտ, որը կարգացել էր նրա ձեռագիր բանաստեղծութիւնները և աշխատում էր ամեն կերպ զարկ տալ նրա տաղանդին ու մտաւոր զարգացման: Այդ միևնոյն հովանաւորի շնորհիւն էր, որ նա 1882 թ. ընդունուեց Լենայի համալսարանը—իբրև պատմութեան ուսանող: Նոր կեանքը, նոր միջավայրը ունեցաւ զօրեղ ազդեցութիւն: Գերհարտը ջերմ կերպով հետաքրքրուել սկսեց ընագիտական ու հասարակական գիտութիւններով: Դարվինն ու Կարլ Մարքսը նրա ընթերցանութեան ամենասիրելի նիւթերն էին: Դարվինիզմն ու Մարքսիզմը նրան ամենից շատ զբաղեցնող հարցերը դարձան:

Բայց այդ նոր դրութիւնն էլ չը կարողացաւ նրա հոգեկան թախիծը փարատել, նրա մեկամաղձոտութիւնը վերացնել: Նա որոշեց երկար ճանապարհորդութեան մէջ որոնել հանգիստ ու խաղաղութիւն. եկաւ Համբուրգ, որտեղ նրա մեծ եղբայրը—Գէօրգը ամուսնացել էր և քուեստական գործ սկսել և այդտեղից նաւով ճանապարհ ընկաւ դէպի Միջերկրական ծով: Սպանիայի և Իտալիայի նաւահանգիստներն այցելելով նա հասաւ Բիզերիա, որտեղ նրան սպասում էր Կարլ եղբայրը: Այստեղից երկու եղբայրները միասին շարունակեցին ճանապարհորդութիւնը: Ներանց գրաւում էր Իտալիան իր ընտելեան գեղեցիկ տեսարաններով: Սակայն նրա կլիման վատ ազդեց Գերհարտի առողջութեան վրայ, ուստի երիտասարդ ճանապարհորդները ստիպուած էին օր առաջ վերադառնալ Գերմանիա:

Սակայն այդ բանաստեղծական երկրի թողած տպաւորութիւնները այնքան խորը, այնքան ուժեղ էին, Գերհարտի ձեռք-տուած դէպի գեղարուեստը այնքան եռուն էր, որ նա երկրորդ անգամ այցելեց Իտալիան և այս անգամ նոյն իսկ քանդակագործութեան մի արհեստանոց հիմնեց Հռովմում: Բայց նրան վիճակուած չէր երկար մնալ այդտեղ: Վերահաս ծանր հիւսնադութիւնը նրան նորից տարաւ հայրենիք և յանձնեց սիրելիալ նշանածի—Մարիայի խնամքին: Անցան հիւանդութեան օրերը և Գերհարտը պսակուեց (1885) Մարիայի հետ, կազմելով մի երջանիկ զոյգ: Կնոջ բաժինը հնարաւորութիւն տուեց Հաուպտմանին հեռու մնալ նիւթական հոգսերից, առօրեայ կարիքներից և ամբողջապէս նուիրուել գրականութեանը:

Արդէն անցել էր գեղերումների շրջանը, արդէն պարզ-

ուել էր, որ Հաուպտմանի կոչումը բանաստեղծութեան մէջն էր: Դեռ ուսանողութեան շրջանում, դեռ իր ճանապարհորդութեան ժամանակ նա բանաստեղծութէն արտայայտում էր իր զգացմունքներն ու տպաւորութիւնները, գրում էր լիրիկական ոտանաւորներ, բայց դրանք չէին նրան հռչակ պարգեւոյնները, այլ յետագայ գրուածքները—դրամաները:

II

Բանաստեղծում էր Հաուպտման, բայց անհասկանալի էին նրա բանաստեղծութեան միջին մտքերը: Բոլոր ոտանաւորներին մէջ աչքի էր ընկնում միայն մի ընդհանուր գիծ, մի ընդհանուր առանձնայատկութիւն—դա հեղինակի զգայուն սիրտն իր, որ միշտ թեւելում էր դէպի թշուառների, ընկճուածների կողմը, դա նրա զեղուն զգացմունքներն էին, որ միշտ դուրս էին թռչում յանուն արդարութեան, յօգուտ խեղճների, անօգնականների:

Եւ այդ բանում շատ մեծ դեր էին խաղում մանուկ հասակում ստացած տպաւորութիւնները: Դեռ Օքերզալցբրուննում եղած ժամանակ նա տեսնում էր հասարակական կեանքի անհաւասարութիւնը, տեսնում էր մի կողմում իր հօր հիւրանոցի հարուստ յաճախորդներին, իսկ միւս կողմում հարկան գիւղերի աղքատիկ գիւղացիներին. մի կողմում—չռայութիւն ու փարթամութիւն, իսկ միւս կողմում—ծայրայեղ չքաւորութիւն ու խեղճութիւն... Տեսնում էր այդ ամենը և իր սրտի խորքում աննկատելի կերպով արմատացնում ատելութիւն դէպի հարուստներն և ուժեղները...

Դպրոցում եղած ժամանակ նա պախարակում էր այն գիտութիւնները, որոնք հետու էին կանգնած կեանքից ու իրականութիւնից, որոնք միայն սակաւաթիւ ընտրեալների սեփականութիւնն էին կազմում...

Սպանիայում և Իտալիայում ճանապարհորդելիս նա տեսնում էր բնութեան հարստութիւններն ու զեղեցիկ տեսարանները, բայց դրանց հետ միասին տեսնում էր և չոր հացի կարօտ, կարիքների տակ ճնշուած բնակիչներին, և այդ ամենը խոր դրոշմ էր թողնում նրա փափուկ սրտում:

Ահա այդ հակադիր տպաւորութիւնների բովով են անցել նրա բանաստեղծութիւնները, դրանց ազդեցութեան տակ է գրուած «Promethidenlos» էպոսը:

Սելին անունով մի երիտասարդ է այդ գրուածքի հերոսը: Նա հեռանում է հայրենական տնից և ծովային ճանապարհոր-

դուժինն սկսում և ա դառնութեամբ է յիշում իր անցեալը, բռնակալներ է համարում իր դատարարակներին, որոնք միայն ոյժի բռնակալութեան միջոցով էին գործում և ա մայլ է և յուսահատ։ Սակայն օգնութեան են հասնում երկու գեղանի կանայք, որոնք ուզում են առաջնորդել նրան դէպի առաջ, դէպի ապագան...

Այդ կանանցից մէկը բռնել է ձեռքին փորիչ դուրը—դա քանդակագործութեան մուսան է, իսկ միւսը—չղարչն ու դափնեայ պսակը—դա էլ բանաստեղծութեան մուսան է։ Խեղճուկ Սելինը տատանւում է այդ երկուսի մէջ տեղը և չը գիտէ որին հետևի, որի խորհուրդը կատարէ...

Սպանիա այցելելով, նա առաջին անգամ տեսնում է զեղիս կեանքը, առաջին անգամ հասկանում է անառակ կանանց անբարոյականութիւնը։ Զայրոյթի հետ միասին նրա սրտում զարթնում է և յաւակցութեան զգացմունքը։ Զարիքի ամբողջ յանդանքը նա գիտւմ է այն մարդկանց վզին, որոնք խաբուսիկ յոյսերով այդ կանանց դուրս են մղել բարոյական ճանապարհից։ Նա որոշում է քարոզել մի նոր կրօն, մի նոր դաւանանք, որը իր հովանաւորութեան տակ առնէր և բախտագուրկ թըշուառներին և անառակութեամբ հալ ու մաշ եղած կանանց։ Նա հէնց նախ վրայ սկսում է իր քարոզը, բայց մարդիկ նրան չեն հասկանում, ամբողջ նրան ծաղր ու ծանակի առարկայ է դարձնում։

Սելինը շարունակում է իր ճանապարհը, և հասնում է մինչև Իտալիա։ Այստեղ էլ նա տեսնում է սով ու աղքատութիւն, ծայրայեղ կարիք ու յուսահատութիւն։ Զգայուն սիրտը նորից վրդուլում է տիրող անարդարութեան դէմ։ Նա նորից վճռում է թշուառների բախտին զոհել իր ջանքն ու եռանդը, իր երգն ու կեանքը։ Նա ուզում է բարձրանալ մինչև «անյուսակիութեան ժայռը» և այնտեղից քարոզել ճշմարտութիւնը։ Բայց յանկարծ յուսահատութիւնը տիրում է նրան և վարդագոյն երազը մնում է անկատար։ Զայրայած Սելինը ծովի անդունդն է չարտում իր քնարը և միայնակ մնում։ Գալիս է բանաստեղծութեան մուսան և ջրասոյգ քնարը երկինք բարձրացնում։ Իսկ Սելինը մնում է դատարկածոն, մնում է յուսահատ ու յուսախաբ։

Այստեղ հեղինակը յանդիմանում է Սելինին, պախարակում է նրա թուլակամութիւնը և կարծես դրանով ցոյց տալ է ուզում, թէ ինքը արդէն անցել է այդ չրջանը, պատրաստ է «անյուսակիութեան ժայռը» բարձրանալ, պատրաստ է միշտ իր մօտ պահել քնարը և նրա լարերը հնչեցնել յանուն արդարու-

թեան ու ճշմարտութեան, յօգուտ թշուառների ու հալածուածների:

Մի ուրիշ տեղում Հառուպտման աւելի բնորոշում է իր այդ պարտականութիւնը, գրելով.

Իմ ազատ սրտի, իմ անկախ կամքի ինչ փոյթն է,
Թէ ինձ չեն գնահատի այժմ և ապագայում.
Եւ երգում եմ, նպատակս հասկանալով...

Եւ իսկապէս Հառուպտման իր բեղմնաւոր գրքով դարձել է մի անվախ զինուոր, որ միշտ կռիւ է մղում ցանկալի նպատակին հասնելու համար, որ միշտ ասպարէզ է մտնում իր անկաշառ ձայնը լսելի դարձնելու համար: Նա մեծ եռանդով ուսումնասիրում էր էվոլյուցիայի և տնտեսական մատերիալիզմի թէօրաները, Հետեւում էր հասարակական հրատապ հարցերին, բայց և այնպէս մնում անկախ, առանց միանալու այս կամ այն կուսակցութեանը: Նա ուշի-ուշով կարգում էր «պատմութեան որոտ ու կայծակ» համարուող Շիլլերին, բայց չէր ենթարկւում նրա ազդեցութեանը: Նրան աւելի գրաւում էր Բայրընը իր համաշխարհային վշտով, Զօլան իր նկարագրած կեանքի քստմելի երևոյթներով: Սակայն այստեղ էլ պահպանում էր իր ինքնուրոյնութիւնը:

Ահա այդ է պատճառը, որ մի զարմանալի բազմակողմանիութիւն է նշմարւում նրա բոլոր գրուածքներում, որ կարելի է բաժանել վեց զանազան կատեգորիաների. 1) Նովելլաներ՝ «Bahnwärter Thiel» և «Der Apostel», 2) սօցիալական դրամաներ՝ «Vor Sonnenaufgang» և «Die Weber», 3) Ընտանեկան կեանքից վերցրած դրամաներ՝ «Das Friedensfest», «Einsame Menschen», «Fuhrmann Henschel» և «Michael Kramer», 4) Կօմեդիաներ՝ «College Crampton» և «Der Biberpelz», 5) Պատմական դրամա՝ «Florian Geyer», վերջապէս 6-րորդ տեղը բռնում է նրա հէքիաթախառն և միստիկական դրամաները՝ «Die versunkene Glocke» և «Hannele»:

III

Նովելլաներից մենք կը պատմենք 1887 թուին գրուած «Երկաթուղու պահապան Տիլը» («Bahnwärter Thiele»)-ի բովանդակութիւնը: Բարդ չէ այդ պատմուածքը, երկար չէ նրա բովանդակութիւնը, բայց չափազանց յուզիչ, չափազանց խոր է նրա թողած տպաւորութիւնը:

Գլխաւոր հերոսը պահապան Տիլն է—մի բարեսիրտ ու

աշխատասէր մարդ: Նա միշտ ճշտութեամբ կատարում է իր պաշտօնը, գնացքը մօտենալիս կանգնում է ճանապարհի կողքին և բաց անում կանաչ դրօշակը: Հետոյ ու թանձր ծուխ արձակելով անցնում է գնացքը, իսկ Տիլը վերադառնում է փայտէ խուցը և նորից անձնատուր լինում իր մտածածնքներին, իր անցեալի տխուր յիշողութիւններին...

Տխուր է Տիլը, մշտական թախիժ են արտայայտում նրա աչքերը... Տարիներ առաջ մեռաւ նրա առաջին կինը—նրհարիկ, բարեսիրտ Մեննան: Մեռաւ նա, իր յետեից յիշատակ թողնելով նորածին Տօրիասին: Տիլը նորից ամուսնացաւ, բայց երկրորդ կինը—Լենան չունէր ցանկալի զուժն ու բարեսրտութիւնը: Երկրորդ ամուսնութիւնը զուրկ էր հոգեկան կապից, միայն տուփանքն էր նրա հիմքը կազմում:

Այսպիսի պայմաններում ցաւալի էր փոքրիկ Տօրիասի վիճակը: Նա մեծանում էր առանց խնամքի, առանց մայրական դորովի: Խորթ մայրը շատ յաճախ ծեծում էր նրան ու նեղութիւն տալիս: Նրա կեանքը դառն էր ու չարքաշ:

Նկատում էր այդ բանը պահապան Տիլը և աւելի տրտւում: Յաճախ նա նստում էր միայնակ, բաց էր անում աղօթքադիրքը, դնում էր առաջը հանգուցեալ կնոջ պատկերը և երգում ու աղօթում, աղօթում ու պատկերին նայում: Այդ բոլորին պատկերը դառնում էր նրա համար մի աստուածութիւն, մի պաշտելի սրբութիւն:

Ընտանեկան կեանքը չէր գրաւում Տիլին: Տօրիասն էր նրա միակ մօրթարանքը, հաստիկ-կայտառ Տօրիասը: Եւ հոգատար հօր մի հատիկ տենչանքն էր ճանապարհի վարպետ դարձնել նրան: Այդքանն էլ մեծ բան էր նրա համար: Բայց անողոր ճակատագիրը այլ կերպ էր տնօրինել:

Աշնանային օր էր—սև ու մութ օր Տիլի համար: Գիշերը շատ վատ երազ էր տեսել... Յերեկն էլ նրա աչքին մերթ ընդ մերթ երևում էր Մեննայի դալուկ դէմքը և կարծես մի ինչ-որ բանի համար յանդիմանում:

Ահա նրա մօտ են կիներ ու երեխաները: Կայտառ Տօրիասը խաղում է, իսկ կինը աշխատում: Տիլը նայում է շուրջը և աւելի մոայլեւում: Ահա լսում է աղղանշան զանգը, երևում է վիթխարի օձը—գնացքը: Տիլը վազում է իր տեղում կանգնելու, պայմանական դրօշակը ծածանելու:

Բայց ինչ տարսափ... գնացքը յանկարծ կանգ է առնում... Դժբախտութիւն, դժբախտութիւն, լսում է այս ու այն կողմից: Մարդիկ վազում են դէպի բիլաները: Վազում է և Տիլը և ինչ է տեսնում: Ծանապարհի մէջ տեղը կիսամահ

ընկած է Տօրիսար: Գնացքը նրա վրայից էր անցել... Լսում են ցաւակցութեան բացականչութիւններ, լսում է շողեկաբեր չփոքր և գնացքը, փրթկալով ու հեւալով, նորից առաջ է շարժւում:

Մնում է Տիլը ձեռքերը ծոցում, դառն վիշտը սրտում: Նրա աչքերը արցունք չեն թափում, բայց դրա փոխարէն մի կատաղի զայրոյթ են արտայայտում: Լաց է լինում նրա կրնը, բայց ձրքան անկեղծ է այդ լացը... Մնում է յուսոյ մի ջնջին նշոյլ—բժշկի օգնութիւնը: Բայց շուտով այդ յոյսն էլ ոչնչանում է: Տօրիսան երեկոյեան աւանդում է հոգին...

Լուսանում է. հարեանները բաղխում են Տիլի բնակարանի դուռը, բայց ձայն-ծպտուն չի լսում: Ներս են մտնում և ինչ տեսնում. յատակի վրայ արեան մէջ ընկած է անշունչ Լենան, իսկ նրա կշտին—խեղդամահ արած փղբրիկ երեխան: Հապա այդ բոլորի յանցաւորը, հապա Տիլը... Նա անհետացել է:

Որոնում են և գտնում Տիլին: Նա պառկած էր երկաթուղու բեկնների վրայ—Տօրիսի կարմրաւուն գլխարկը ձեռքին: Կանչում են նրան, խօսում են հետը, բայց նա տեղից չի շարժւում, միայն մի դառն քրքիջ է արձակում: Նա գժուած էր...

Այդ փղբրիկ Նօվելլայի բովանդակութիւնից երևում է, որ նրա գլխաւոր հիմքը հոգեբանական վերլուծումն է, թէ և պակաս չեն կենցաղագրական տեսարանները:

Իր ձևով դրանից աւելի բարձր է «Առաքեալը» («Der Apostel»), սակայն այստեղ էլ նիւթն է աւելի մութ և միասիրական: Բայց մենք կ'անցնենք երկրորդ կատեգորիայի գրուածքներին:

IV

Սօցիալական դրամաներից առաջին տեղն է բռնում Ջուլ-հակներ (Die Weber), որի նիւթը վերցրած է անցեալի պատմութիւնից: Այդ դրաման մեծ խլրտում բարձրացրեց ոչ միայն Գերմանիայում, այլ և ուրիշ երկրներում: Իշխող դասակարգերն էին նրան հալածողները, յուզուած կապիտալիստներն էին նրա դէմ աղմուկ բարձրացնողները: Եւ այդ երևոյթը որոշ չափով հասկանալի կը դառնայ, եթէ աչքի առաջ ունենանք, որ «Ջուլ-հակները» իսկապէս մի կենդանի բողոք է կապիտալիզմի դէմ, մի ցնցող պատկեր է աշխատաւոր դասի դրութեան:

Գործողութիւնը տեղի է ունենում Շլեզիայի լեռներում—1844 թուականին: Հաուպտմանը իր հօրից էր լսել այդ պատ-

մական ղէպքի մասին, իսկ յետոյ աւելի հիմնաւոր կերպով ուսումնասիրել էր փաստը գրական աղբիւրներէց ^{*)}։

Դրամայի առաջին գործողութիւնը պատկերացնում է ջուհակներին փող ստանալը գործարանատէր Դրայսիգերի գանձապահից։ Չափազանց ազդու է այդ տեսարանը. գանձապահը խստութեամբ ցոյց է տալիս իւրաքանչիւր ջուհակի հաշիւը, վճարում է փողը, առանց ուշք դարձնելու նրանց բողբոջներին ու աղերսանքին։ Թշուառները գողգողջուն ձեռքով վերցնում են փողը և հեռանում։ Բայց այդպէս չի վարում ջուհակ Բէկկերը։ Նա համարձակ կերպով յայտնում է, որ դա իրանց իսկական վարձատրութիւնը չէ, այլ միայն ջնշին փշրանքները, որ մի անգութ տղրուկ է գործարանատէր Դրայսիգերը, և այն։ Մօտենում է Դրայսիգերը՝ բայց Բէկկերը դեռ շարունակում է իր արդար բողբոջը։ Վէճը սուր կերպարանք է ստանում։ Բազմութիւնն աւելանում է... Հէնց այդ րոպէին մի անսպասելի ղէպք գրաւում է հաւաքուածների ուշադրութիւնը։ Ութ տարեկան մի նիհարիկ երեխայ ուշաթափ գետին է փռում։ Դրայսիգերը բարկանում է և կշտամբանք թափում ծնողներին հասցէին, որ չը գիտեն կարգին խնամել իրանց երեխաներին։ Սակայն ծնողները չէին ղէպքի պատճառը, այլ քաղցածութիւնը։ Բէկկերի առաջարկութեամբ մի կտոր հաց են տալիս երեխային, որ նա ագահութեամբ կլանելով հացը հեռանում է, իսկ գործարանատէրը դեռ շարունակում է յանդիմանել բանուորներին, դեռ խօսում է նրանց ապերախտութեան մասին...

Երկրորդ գործողութիւնը ընթերցողին տանում է Անդորգէի խրճիթը, որը պատկերացնում է ամենածայրայեղ աղքատութիւնը իր ամբողջ էութեամբ։ Այստեղ գալիս է ցնցոտինեւրով ծածկուած մի կաղ ու յղի կին և ալիւր աղբրում։

—Արդէն մի քանի օր է, որ երեխաներս ոչինչ չեն կերել, ասում է նա և դռն արցունք թափում աչքերից։ Բայց ի դուր, ամբողջ խրճիթում ուտելու ոչինչ չը կայ և հեռանում է դատարկաձեռն։

Դրանից յետոյ գալիս է պահեստի ղինուոր Մօրից Եգերը

^{*)} Այդ ճանաչում, կեղեքուած ջուհակների ապստամբութիւնը մանրամասն կերպով նկարագրուած է Հէնրիխ Տրայչկէի «Deutsche Geschichte im neuezehnten Jahrhundert» աշխատութեան V-րորդ հատորում, եւ 1885 թուականին լոյս տեսաւ տնտեսագէտ Ալֆրէդ Յիմմերմանի մօնօգրութեան՝ «Blüte und Verfall des Leinengewerbes in Schlesien» վերնագրով, որ Հաուպտմանի լուրջ ուշադրութեանն արժանացաւ։

և սկսում է գովել զինուորական կեանքը և վատարանել ջուհակներին դրութիւնը: Նրա ներկայութեամբ խրճիթում սկսում են ճաշի պատրաստութիւն տեսնել, բայց ինչ են ուտելու... Շան միս: Ճաշակում են այդ անսովոր կերակուրը և քիչ յետոյ ստամոքսի ցաւից դանդաղում: Տեսնում է այդ ամենը Եգերը և սարսափահար լինում: Նա մեծ զայրոյթով է խօսում գործարանատէրերի մասին: Օձեր ու դահիճներ է անուանում նրանց: Զուլհակները ուշի ուշով լսում են նրա ձառերն ու ոտանաւորները և նոյն իսկ ոգևորւում են, երբ նա գործարանատէրերի հասցէին ասում է.

—Դուք մարդասպաններ էք, դուք դահիճներ էք սատանայական ցեղից: Բայց արդէն ժամ է հասկանալու, որ մեր ժամանակն էլ հասել է...

Այդ բոպէին վեր է ցատկում ծերուկ ջուլհակը—Բառամերտը և ձեռքերը երկարացնելով, բացականչում է.

—Ահա տեսէք ինձ ինչ են արել, իմ ինչն են թողել... Միայն կաշիս ու սակորս... Ա՛խ դուք դահիճներ սատանայական ցեղից...

Դրանից յետոյ գործողութիւնը տեղի է ունենում դարեւջրատանը: Այստեղ են հարուստ գիւղացին ու կոմսերի մօտ ծառայող անտառապահը: Նրանք արհամարհանքով են վերաբերւում զէպի ջուլհակները... Հետզհետէ ամբոխը մեծանում է... Զուլհակները սկսում են երգել իրանց սիրելի երգը Դրայսիգերի մասին: Միջամտում են ժանդարմները, տեղի է ունենում ընդհարում...

Այդ մօայ ու մութ խորշերից, ցնցող տեսարաններից յետոյ, ընթերցողի առաջ պատկերացնում է գործարանատէր Դրայսիգերի շքեղազարդ սենեակները: Այդտեղ խօսակցում են պատուր կիտտելհաուզը և ուսուցիչ Վայնհօլդ: Առաջինը պաշտպան է Դրայսիգերի, իսկ երկրորդը—բանուորների: Նրանց խօսակցութեան ժամանակ ներս են մտնում Դրայսիգեր ամուսինները, իսկ դրսից լսում է ջուլհակների ծաղրական երգը: Զայրանում է Դրայսիգերը... Երիտասարդ ուսուցիչը փորձում է պաշտպանել ջուլհակներին, նկարագրում է նրանց թշուառ վիճակը, նրանց սովն ու կարիքները, բայց Դրայսիգերը աւելի կատաղում է և պաշտօնից զրկում է բանուորի այդ ինքնակոչ պաշտպանին: Հեռանում է ուսուցիչը: Այդ բոպէին ներս է մտնում գործակատար Պֆէյֆերը և յայտնում է, որ ձերբակալուած է խառնակիչ Եգերը: Բերում են Եգերին. նա սկսում է համարձակ կերպով խօսել ու վիրաւորել թէ Դրայսիգերին և

Թէ նրա գործակատարին. իսկ դրսում ամբողջ աւելի կատաղում է... Նա վերջապէս ոստիկանութեան ձեռքից խլում է Եգերին... Դրուժիւնը աւելի կրիտիկական է դառնում: Դրայտիգերը կնոջ հետ կապը է նստում և գաղտնի կերպով փախուստի դիմում: Քարերի մի ամբողջ տարափ է թափւում նրա բնակարանի վրայ. ջարդում են ապակիներն ու գոնեբը: Ամբողջ ներս է լցւում. սկսում է թալանն ու աւերումը: Այդտեղից ջուլհակները յաղթական արշաւանքով, ազատութեան երգեր երգելով, առաջ են դիմում:

Վերջին գործողութիւնը ծերուկ ջուլհակ Խիլզէի խորճիթումն է տեղի ունենում: Հին դաւանանքի, հին բարոյականութեան ներկայացուցիչն է այդ ծերուկը: Նա Տօլստոյի նման քարոզում է խոնարհուել չարիքի առաջ, հնազանդուել թշնամու լծին: Նա ամբողջ սրտով հակառակ է ջուլհակների ապստամբութեանը: Նրա որդին, Գոթիլբը, տատանւում է հին և նոր, համոզմունքների մէջ տեղը, իսկ հարսը—Լուիզան ամբողջ հոգով ապստամբներին կողմնակից է: Ներս են մտնում ջուլհակները Բէկկերի առաջնորդութեամբ: Վերջինս սկսում է համոզել Խիլզէին—Ինչ որ չեն տայ կամքով ու յօժարութեամբ, ասում է Բէկկեր, կը վերցնենք ոյժով ու բռնութեամբ...

Բայց Խիլզէն մնում է անդդուելի.

—Դուք կը հեռացնէք երկու զինուորի, նրանց տեղ կը գան տասը, պատասխանում է նա դառն ժպիտով և նստում իր ոստայնի առաջ:

Բայց այդ բոլէին սկսում է իրարանցում. լսում է զինուորիների հրացանաձգութիւն, գնտակը գալիս դիպչում է յամառ ծերուկին: Նա մեռնում է... Իսկ դուրսը լսում է հազարաւոր ջուլհակների միահամուռ երգն ու աղմուկը:

Դրանով վերջանում է դրաման, Ինչպէս տեսանք, նա գրեթէ լուսանկարչական ճշտութեամբ, միայն աւելի գեղարուեստօրէն, վերարտադրել է պատմական փաստը. Հէնց այդ ճշտութեան է պատճառը, որ նա զուրկ է գլխաւոր հերոսից: Եթէ հեղինակը ուզենար մի այնպիսի ձև տալ իր դրամային, ինչպէս, օրինակ, Շիլլերի «Վիլհելմ Տելլը», այն ժամանակ պիտի հեռանար պատմական իրողութիւնից, որ ցանկալի չէր նրա համար:

V

Այժմ դառնա՛նք րևսանեկան կեանքը պատկերացնող դրամաներին, որոնցից է և «Մենակ մարդիկը»:

Հաուպտմանի «Մենակ մարդիկ» («Einsame Menschen») դրաման *) անհամապատասխան ամուսնութեան պատկեր է տալիս: Բայց այստեղ անհամապատասխանութիւնը բոլորովին ուրիշ դրոշմ է կրում, քան միւս դրամաներում:

Այստեղ ընդհարումը տեղի է ունենում այնպիսի մարդկանց մէջ, որոնցից իւրաքանչիւրն իր չափով ազնիւ է ու մաքուր, անկեղծ է ու համոզուած:

Գլխաւոր հերոսը Յովհաննէսը իրան մենակ է զգում, որովհետեւ կինը—Կէթէն չի կարողանում հասկանալ նրա մտքի ելեւէջերը: Նա իր ամբողջ էութեամբ սէր է, մի անարատ ու անջինջ սէր, բայց սիրային անձնութիւնը յագուելով չի տալիս Յովհաննէսին: Ուրիշ է նրա պահանջները...

Ծնողներն ու չրջապատողներն էլ չեն հասկանում նրան:

Յայտնում է ուսանողուհի Աննան, հասկանում է այդ պահանջները և զբաղնով գրաւում Յովհաննէսի սիրտն ու խելքը... Սակայն չուտով նա էլ հեռանում է, նորից հոգեկան մենակութեան մէջ թողնելով Յովհաննէսին: Յուսահատութիւնը աւելի զօրեղանում է:

Նա լճի ալիքների մէջ է որոնում իր փրկութիւնը...

Այստեղ էլ ընտանեկան կատաստրոֆ, այստեղ էլ մարդկային զոհ: Սակայն այդ զոհը իր ամբողջ էութեամբ տարբերում է ընտանեկան կարգերի այլ տիպի զոհերից...

«Մենակ մարդիկ» դրաման չափազանց տպաւորիչ—հետաքրքրաշարժ է, որովհետեւ նա իր մէջ պարունակում է հոգեբանական զարմանալի ճշտութիւն, տիպերի բնկէֆ պատկերացումն և ժամանակակից հակադիր կարծիքները կնոջ ու ամուսնութեան մասին:

VI

Զորրորդ կատեգորիայի պատկերներից, կոմեդիաներից յայտնի է «Կօլլեգա կրամպուտն»:

1891 թ. աշնանային երեկոններից մէկն էր: Բերլինի «Barnaysche Theater» անունով թատրոնը լի էր խուռն բաղմութեամբ. այդտեղ էր և Հաուպտման: Ներկայացնում էին Մօլիէրի «Փլատը»: Երիտասարդ հեղինակի վրայ մեծ տպաւորութիւն թողեց ժառութեան այդ տրագիկոմիկական տիպը՝ նրա յի-

*) Աւելորդ ենք համարում մանրամասն առաջ բերել նրա բովանդակութիւնը, որովհետեւ նրա հայերէն թարգմանութիւնը տպագրուեց այս տարուայ «Մուրճում» (№ 3—8):

չողութեան մէջ զարթեցին հին ծանօթութիւններն ու տպաւորութիւնները և նա վճռեց մի կօմէդիա գրել Մի քանի շաբաթից յետոյ ցանկութիւնն արդէն իրականացած էր *): «Կօլլեգա Կրամպտօն» (College Crampton) էր նոր կօմէդիայի անունը:

Հերոսը պրօֆեսսոր Կրամպտօնն է: Նա յայտնի նկարիչ է, բայց դժբախտ է զգում իրան: Այստեղ էլ կինն է գժբախտութեան պատճառը: Վերջինս հարուստ ու նշանաւոր ընտանիքից է, բայց հոգեպէս աղքատ է և չի հասկանում իր ամուսնուն, չի ըմբռնում նրա պահանջները: Դժբախտանում է Կրամպտօն, սակայն Յովհաննէս Ֆօկերատի նման ջուրը չի նետուում, այլ անճնատուր է լինում արեւցողութեան. նա գինով ու գարեջրով է հանգցնում իր վիշտը...

Առաւօտ է: Կրամպտօն զարթնել է քնից: Հաւաքուել են աշակերտները և սպասում են նրա պատուէրներին: Նա ամենից առաջ իր ծառայ—Լէֆլէրին ուղարկում է գորգը գրաւ դնելու և գարեջրի համար փող ձեռք բերելու: Այդ տեսարանը բաւական ընդունում է Կրամպտօնի վիճակը՝ նրա արեւցողութիւնն ու նիւթական պայմանները:

Արեւցող է Կրամպտօն, բայց իր կոչմանն արժանի նկարիչ: Նա շատ բարձր է գնահատում գեղարուեստը և հայրոյթով է պատասխանում պատուէր տուողին, որը մեծամիտ տոնով է խօսում նրա հետ:

—Ես նկարիչ եմ և ոչ ներկարար, բայցականչում է Կրամպտօն:

Նա արհամարհանքով է խօսում գեղարուեստից ճեմարանի մասին, ասում է, որ այնտեղ առաջ գնալ, հռչակ ստանալ կարող են միայն նրանք, որոնք գիտեն ստորանալ ու հաճոյանալ, գիտեն իրանց վրձինը շարժել ուրիշների քմահաճոյքի համեմատ: Նա ոգևորուած քաջալերում է ճեմարանից արձակուած Մաքս Շտրէլէրին, բայց միևնոյն ժամանակ պատուիրում է միշտ բարձր պահել գեղարուեստը, չընկճուել ամբոխի կարծիքի առաջ:

—Երբ մարդ մի շնորհալի գործ է ստեղծում, ասում է նա, այն ժամանակ ամեն մի փողոցային դատարկաբան թքում է այդ գործի վրայ և բացականչում. «Դու էլ դատարկաբան դարձիր», բայց միթէ կարելի է լսել այդ բացականչութեանը...

Կրամպտօն շատ դիւրահաւատ մարդ է և այդ յատկութիւնը դնում է նրան ծիծաղելի դրութեան մէջ: Աշակերտներն ու պրօֆեսսորները անհամբեր սպասում են կոմսի գալու... Սպա-

*) Paul Schlenther: „Gerhart Hauptmann“ էր. 154.

Դեկտեմբեր, 1901.

սում է և կրամպտոն, բայց նրա սպասելիքը բոլորովին ուրիշ է, նա կարծում է, թէ կոմսը այցելելու է ձեռնարանը միմիայն նրա համար որպէս զի տեսնի իր արհեստանոցը, տեսնի իր նկարները, նա մի առանձին պարծանքով է խօսում իր և կոմսի մտերմութիան մասին: Սակայն Բնչպիսի հիասթափումն, Բնչպիսի ծիծաղաշարժ վախճան: Կոմսը զայիս է և գնում առանց կրամպտոնի անունն անգամ յիշելու: Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Մի քանի օրից յետոյ կրամպտոն զրկւում է պաշտօնից իր արբեցողութեան ու խռովարար բնավորութեան համար: Եւ կոմսը ստորագրում է հրաժարեցնելու թուղթը...

Ծիծաղելի, բայց միևնոյն ժամանակ ցաւալի վիճակի մէջ է ընկնում պարծենկոտ կրամպտոնը: Ամենքը թողնում հեռանում են նրանից: Նոյնիսկ կինը հեռանում է. նա գնում է ծնողների մօտ: Միայնակ է մնում կրամպտոն և կորչում է կեանքի ալիքներում: Բայց շուտով նրան օգնութեան են հասնում նախկին աշակերտ Մաքս Շտրէլէրը և աղջիկը—Գերտրուդան: Ներանք բարձրացնում են կրամպտոնին կորստեան անդունդից և բերում են փրկութեան նաւահանգիստը: Մաքսը ջերմ սիրով սիրում է Գերտրուդային: Նա ուզում է երախտագիտական զգացմունք ցոյց տալ դէպի իր նախկին ուսուցիչը, դէպի իր սիրերեցեալի հայրը: Նրա մեծ եղբայրը—Ալօլֆը պեսսիմիստ է և կարծում է, որ այլ ևս անկարելի է ուղղել կրամպտոնին, անհնարին է նրան նորմալ ճանապարհի վրայ կանգնեցնել: Բայց Մաքսը բոլորովին այլ քարձիքի է... Երկար որոնումներից յետոյ նա գտնում է կրամպտոնին: Պատկեր նկարել տալու պատրուակով բերում է նրան իր բնակարանը և առաջարկում է աշխատել մի սենեակում, որ զարդարուած է ճիշտ այնպէս, ինչպէս նրա նախկին առանձնասենեակը: Սկզբում զարմանում է, նոյն իսկ վիրավորւում է կրամպտոնը, յետոյ երկմտում, իսկ վերջը երբ տեսնում է իր աղջկան, Գերտրուդային, հասկանում է, թէ բանն ինչումն է...

Նա մնում է իր ազատարարների մօտ... Նա փրկուած է... Բայց մինչև և՛ երբ...

«Ժլատի» ազդեցութեան տակ է գրուած «Կօլլեգա կրամպտոն», ուստի տեխնիկական մի որոշ նմանութիւն կայ նրանց մէջ: Այդ երկու պիէսների մէջ էլ աչքի է ընկնում մի զլխաւոր գործող անձն, որի բարոյական թուլութեան շուրջը պտտւում է ամբողջ գործողութիւնը: Երկուսի մէջն էլ չաղկապուած են մարդկային հոգու կոմիկական ու տրագիկական յատկութիւնները: Բայց կայ և մի խոշոր տարբերութիւն, որ այսպէս կա-

րելի է բնորոշել.—«Ժլատը» բարոյագիտական կատակերգութիւն է, իսկ «Կօլլեգա Կրամպտօնը»—հոգեբանական:

Անսպասելի աջողութիւն ունեցաւ «Կօլլեգա Կրամպտօնը» և թերեւ այդ աջողութիւնն էր պատճառը, որ Հաուպտման հետեւեալ տարին (1892) լոյս ընծայեց մի նոր կատակերգութիւն —«Մուշտակը» («Der Biberpelz») վերնագրով:

VII

Պատմական դրամաներից նշանաւորն է «Ֆլօրիան Գէյէր»:
Ընթերցողին, երևի, յայտնի կը լինի այն մեծ շարժումը, որ տեղի ունեցաւ XVI դարում, որ այնպէս ցնցեց պապականութեան հիմքը և մեծ հարուած հասցրեց կաթոլիկ եկեղեցու մ. Գերմանացիներն էին այդ շարժման ղեկավարողը, Լիւթերի արծարծած մտքերն էին նրա ոգին կազմողը: Բայց այդ շարժումը զուտ կրօնական բնաւորութիւն ունէր, իսկ հասարակ ժողովուրդը դեռ տանջուած էր տնտեսապէս, դեռ ճնշուած էր ազնուականութեան կողմից: Վերջապէս լցունց դառնութեան բաժակը, բռնկուեց գիւղացիների ապստամբութեան ձայնը (1525 թ.):

Սկզբում ապստամբուեցին Շուաբիայի գիւղացիները, իսկ յետոյ նրանց միացան և միւսները: Շուտով ասպարէզ եկան այն նշանաւոր 12 յօդուածները, որոնցով գիւղացիները պահանջում էին՝ վերացնել ճորտութիւնը, թեթեւցնել իրանց ծանր լուծը և ազատութիւն շնորհել գիւղական համայնքին: Ահա այդ յեղափոխական տարրի առաջնորդ դարձաւ Ֆլօրիան Գէյէր: Նա թողեց ասպետական պաճուճանքը, արհամարհեց ազնուականի փառքն ու պարծանքը և եկաւ գոհիկ ամբոխի գլուխն անցնելու: Հազարաւոր զոհեր ընկան այդ կռոււմ, բայց դժբախտաբար շարժումը չը հասաւ իր նպատակին, յեղափոխութիւնը չը տուեց ցանկալի հետեանքը. զոհ գնաց և Ֆլօրիան Գէյէր:

Պատմութեան այդ տխուր էջը դրաւել էր և ուրիշների ուշադրութիւնը: Դեռ տարիներ առաջ լոյս էր տեսել դեմօկրատ Վիլհելմ Յիմմերմանի աշխատութիւնը այդ մասին, մի աշխատութիւն, որի իւրաքանչիւր տողից, իւրաքանչիւր բառից երևում է սէր դէպի ճնշուած ու հարստահարուած գիւղացիները: Այդ գիրքը մինչև օրս էլ գերմանացի բանուորների ընթերցանութեան ամենասիրելի նիւթերից մէկն է: Պարզ է ուրեմն թէ ինչն է ճնշուածների պաշտպան Հաուպտմանը կանգ առաւ

այդ նիւթի վրայ «Յլօրիան Գէյէր» դրեց նա իր պատմական դրամայի վերնագիրը:

Այդ դրաման բաղկացած է նախերգանքից և հինգ գործողութիւնից, որ տեղի են ունենում գլխաւորապէս Վիւրցբուրգ, Բօտենբուրգ և Շվալմփուրտ քաղաքներում:

Նախերգանքը պատկերացնում է ասպետների վիճակը Վիւրցբուրգ ամրոցում, նրանց զայրոյթը 12 յօդուածի առթիւ և առհասարակ նրանց խորհրդակցութիւնը ընդդէմ ասպտամբ գիւղացիներին: Այստեղ ասպետները այն կարծիքն են յայտնում, թէ գիւղացիների շարժումը հակառակ է օրէնքին, հակառակ է բարոյականութեանն ու նահապետական սովորութիւններին: Բայց այստեղ է նաև Գէյէրի գաղափարակիցը—Հանչտայնը, որը պաշտպանում է գիւղացիներին, արդարացնում է նրանց շարժումը:

Առաջին գործողութիւնը պատկերացնում է գիւղացիների յաղթանակը, որը այնքան փառք ու մեծարանք է հասցնում Յլօրիան Գէյէրին:

—Quot capita, tot sententiae *), բացականչում է հումա-նիստ ըէկտօր Բեդէնմայէրը:

—Եղբայրութիւն, ազատութիւն ու հաւասարութիւն, լսում է ամեն կողմից, բայց իւրաքանչիւրը իր չափով, իր տեսակէտով է ըմբռնում այդ բառերի իմաստը...

Մնացած չորս գործողութեան ընթացքում զարգանում է գիւղացիների կորստաբեր պարտութիւնը, որ և վերջանում է Գէյէրի մահով: Ստոր դաւաճանութեան զոհ է գնում ազատութեան պաշտպանը, ոչնչանում են նրա «սև խմբերը», հանդիւսն է ասպտամբութեան կայծը:

Հաուպտման իր այդ դրամայով ուզեցել է պատկերացնել մի խոշոր պատմական երևոյթ, մի գաղափարական հերոս, բայց դժբախտաբար փորձն անաջող է անցել:

Ծիշտ է, դրաման տալիս է մի ամփոփ գաղափար պատմական անցքերի մասին, բայց շատ թույլ է տեխնիկայի կողմից:

Դէպքերը տեղի են ունենում գլխաւորապէս բեմից դուրս, իսկ բեմի վրայ լսում են միայն անվերջ պատմութիւններ ու դատողութիւններ դրանց մասին:

Հէնց այդ պատճառով էլ դրաման էպօսի տպաւորութիւն է թողնում:

Իսկ գլխաւոր հերոսը—Գէյէր զուրկ է սեփական պատմութիւնից, նա աւելի շատ խօսում է քան թէ գործում: Նրա

*) Որքան գլուխներ, այնքան կարծիքներ:

ներքին աշխարհը, նրա հոգու ելեջները մնում են մթին քողով ծածկուած և ընթերցողը չի կարողանում որոշ գաղափար կազմել այդ գիւղացի դարձած ասպետի բնաւորութեան մասին: Իսկապէս հերոսը, իր գործով պիտի ցոյց տայ հերոսութիւնը: Մնացած երևոյթները նրա շուրջը պիտի պտտուեն: Այդպէս են, օրինակ, Շէքսպիրի բոլոր հերոսները: Իսկ Հաուպտմանը ընդհակառակը պատկերացրել է շրջապատող հանգամանքներն ու դէպքերը, թերեւ ենթադրելով, թէ զրանցից պարզ կը լինի և հերոսի կատարած գերը...

VIII

Դառնանք այժմ Հաուպտմանի այն երկերին, որոնց մէջ գերակշռող դերը բռնում է միսթիկական տարրը: «Ջրասոյգ զանգը» և «Հաննելէ» է դրանց անունը:

Առաջինի ֆարուլան հիմնուած է ժողովրդական աւանդութեան վրայ, այն աւանդութեան, որի մասին խօսք է լինում և «Փլօրիան Գէլէր» դրամայում:

—Երկրի մէջ տեղում,—ասում է հումանիստ Բէզենմէյէր, կախում է մի մեծ զանգ, որը երբեք պիտի հնչեցնէ իր ձայնը, այնպէս բարձր, այնպէս ահարկու, որ նոյն իսկ խուլները պիտի լսեն... Դուք կեղեքիչներ, մարդկային հոգին ու մարմինը հարստահարողներ, բաց արէք ականջներդ և հասկացէք, որ մօտ է ձեր ժամը...

Դեռ ութսունական թուականներին Հաուպտման «Մեռած մետաղը» սիմբոլական ձևով երգել է այդ զանգի մասին, որի ձայնը ոչ ոք չի լսում այս աշխարհում:

Այդ միևնոյն աւանդութեան մասին լիջում է և Լիրլինգ Ալէքսիի վէպերում: Դրա վրայ է հիմնուած և Շիլլէրի «Ջանգալի երգը» ու Գեթէի նշանաւոր բալլադան: Սակայն դրանցից ոչ մէկը այնքան մտածելու նիւթ չեն պարունակում իրանց մէջ, որքան Հաուպտմանի երկը, որ առաջին անգամ 1896 թ. լոյս տեսաւ և մինչև օրս մօտ 50 հրատարակութիւն է ունեցել, միայն գերմաներէն լեզուով:

Ջանգալագործ Հենրիխն է դրամայի գլխաւոր հերոսը, նա ուղում է լինել մի անզուգական զանգ, որը կարողանար հնչեցնել սէր ու եղբայրութիւն, ճշմարտութիւն ու արդարութիւն: Ահա վերջապէս նրա նպատակը իրագործուած է, տենչալի զանգը պատրաստ է: Հենրիխը ուղում է բարձրացնել նրան սարերի գագաթը, որտեղ ջրային ոգին իր բրէկէկէն

է հնչեցնում, որտեղ անտառային ոգին ճիւղից-ճիւղ է թռչկոտում...

Ահա մօտ է Հենրիխը իր նպատակին, մօտ է զանգը սարերի գագաթին: Բայց յանկարծ կառքը շուռ է գալիս և զանգը գորում է դէպի անդունդը, դէպի լճի խորքը: Հենրիխի ամբողջ սիրտն ու էութիւնը այդ զանգի մէջն էր, ընկնում է զանգը, ընկնում է և նրա վարպետ—Հենրիխը: Ահա նա սարի ներքևումն է. քարերը ջախջախել են մարմինը, բայց նա դեռ կենդանի է: Նրա կիսաշունչ մարմինը գտնում է կախարդուհի Վիտիխան և բերում է իր խրճիթը, որտեղ ապրում է գեղանի ֆէան—Բաուտենդելայնը:

Հենրիխը տեսնում է նրան և կարծես իր մէջ մի անհասկանալի ոյժ է զգում. «Ես քեզ տեսել եմ դեռ շատ առաջ, ասում է նա Բաուտենդելայնին, ես լսել եմ քո ձայնը և հէնց այդ ձայնն էր, որ ուզում էի հնչեցնել տալ իմ զանգի միջոցով, բայց այդ հրաշքն ինձ չը յաջողուեց և ես լաց եղայ արիւն արցունքով...»

—Դու լաց եղար...!? Զարմացած բացականչում է ֆէան, ինչպէս. ես չեմ հասկանում, ինչ է արցունքը...

Այդպիսի անմեղութիւնն ու անարատութիւնն աւելի հրապուրում է Հենրիխին: Նա աղերսում է վերցնել իր ճակատից փշէ պսակը... Նրան այլևս չի գրաւում ոչ կռիւ, ոչ պատիւ և ոչ փառք: Հարկաւոր է միայն սէր—Բաուտենդելայնի սէրը: Իսկ ֆէան չի հասկանում այդ խորհրդաւոր խօսքերի իմաստը. չի հասկանում Հենրիխի տենչանքը: Նրա համար պարզ է միայն մի բան՝ Հենրիխի մահը մօտ է և նա վազում է պառաւ Վիտիխին կանչելու: Բայց անտարբեր է Վիտիխը. նրան չի հետաքրքրում Հենրիխի վիճակը. նա գիտէ, որ այդ է լինելու բոլոր մարդկանց վախճանը. ուստի և փոխանակ օգնութեան հասնելու, հանդարտ կերպով սկսում է կերակրել իր սիրելի կատուին և անտառային ոգիներին...

Հենրիխին պատահած փորձանքի լուրը տարածւում է ամբողջ գիւղում: Գալիս են տեղական պատուօրը, ուսուցիչն ու սափրիչը դժբախտ վարպետին գտնելու... Նրկար որոնումներին յետոյ նրանք հասնում են կախարդուհու խրճիթին և այդտեղից տանում կիսամեռ Հենրիխին:

Նրանց հեռանալուց յետոյ սկսում է անտառային էլֆաների պարը: Փայլում է լուսինը աղօտ ճառագայթներով, հեռուից, շատ հեռուից լսում է որոտ ու կայծակ վերջապէս գալիս է Բաուտենդելայնը և միանում պարողներին: Գալիս է և անտառային ոգին. որոտն ուժեղանում է. թափւում է հեղեղ և

էլֆաների քնքուշիկ երգեցողութեան հետ հնչում է նրա կոպտա-
ձայն երգը:—Գարնանային սիրոյ երգը, Լսում է Բառետենդելայ-
նը երգի ելեջները և մոռնում: Նրա անարատ սրտում խօսում
է սիրոյ առաջին զգացմունքը և թախիծի արցունքը քամում
է աչերից: Հանգարտում է բնութիւնը. մենակ է Բառետեն-
դելայնը, բայց ահա ջրհորից դուրս է գալիս ջրային ոգին—Նե-
կելմանը, Նա տեսնում է Բառետենդելայնի ախրութիւնը, տես-
նում է արցունքի կաթիլը նրա ձախ աչքում և բացականչում.

—Օհ, ինչ հրապուրիկ է կաթիլ է դա, ինչ հրաշալի յա-
կիրթ. նրա մէջ երևում է ամբողջ աշխարհի թախիծն ու եր-
ջանկութիւնը: Արցունք է այդ կաթիլի անունը:

Իսկ զարմացած Բառետենդելայնը մրմնջում է ինքն իրան.

—Այժմ ես հասկանում եմ, թէ ինչ է արցունքը...

Սիրահարուած է Նեկելմանը Բառետենդելայնի վրայ. նա
աղերսում է նրանից գնալ ջրհորի խորքը և այնտեղ ապրել
միասին, սիրել միմեանց: Բայց ֆէան չի համաձայնում, նա ու-
զում է աշխարհ մտնել, մարդկանց մէջ ապրել...

Իսկ վարպետ Հենրիխը... Նա արդէն իր տանն է, նրա
շուրջն են կիներն ու երեխաները: Անսպասելի փորձանքը սգի
մէջ է դրել ամբողջ ընտանիքին: Տանջւում է Հենրիխը. բայց
այդ տանջանքը աւելի հոգեկան է, քան թէ ֆիզիկական: Նա
դառն կսկիծով պատմում է կնոջը.

—Իմ շինած զանգն անպէտք էր, Մագդա, լեռնային բար-
ձրութեան համար: Նա անդունդ գլորուեց, որովհետեւ անկա-
րող էր լեռներում արձագանք բարձրացնել... Հովտում նա կա-
րող էր զանգահարել, իսկ լեռներում—սէ... Ա՛խ, եթէ յետ դար
իմ երիտասարդութիւնը, այն ժամանակ ես նոր ոյժ, նոր եռանդ
կ'ունենայի այդ մեծ գործի համար...

Մագդան չի հասկանում Հենրիխի հեռուոր նպատակը,
բայց անշափ սիրում է նրան և պատրաստ է օգնել ամեն բա-
նում... Վերջապէս գալիս է պատօրը և յայտնում է, որ մի
համր կին ուզում է բժշկել Հենրիխին: Ներս է մտնում խոր-
հրդաւոր բժշկուհին: Դա Բառետենդելայնն է, միայն կերպա-
րանափոխուած: Հենրիխի հետ մենակ մնալուն պէս նա բժշկում
է նրան իր հրապոյրներով: Առողջանում է Հենրիխը, որպէս զի
«նորից ապրի, ցանկայ ու տոկայ, ձգտի ու ստեղծէ»... Նրա
յանկարծակի առողջանալը հրաշք է թւում բոլորին... Բայց
հրաշքի առարկան երկար չի մնում իր ընտանիքում, իր հարեան-
ների շրջանում: Նա Բայռետենդելայնի հետ բարձրանում է սա-
րերը, որպէս զի այնտեղ սկսէ իր մեծ գործը...

Հենրիխն աշխատում է լեռնային բարձունքի վրայ: Նա

թողել է տուն ու հայրենիք, կին ու երեխաներ և ամբողջապէս անձնատուր է եղել Բառտենդելային հրապոյրքին: Նա անդուլ, անդադար աշխատում է թղուկների ընկերակցութեամբ. նա ուզում է շինել մի չը տեսնուած զանգ, որի ձայնը հնչելիս պիտի լսուի սոխակների դայլայլիկը, աղաւնիների միլիւնը. ջերմ արցունքի ազդեցութեամբ պիտի հալչի մարդկային սրտի սառոյցը, պիտի ողնչանայ կիւրքն ու նախանձը, վիշտն ու տանջանքը... Նա այնպէս ոգևորուած է այդ գաղափարով, որ մոռացել է ամեն բան... Գալիս է պաստօրը նրան համոզելու, որ տուն վերադառնայ, բայց Հենրիխը մնում է անդրդուելի...

— Զբոս խօսքերն ինձ վրայ նոյնքան են ազդում, ասում է նա պաստօրին, որքան և ջրասոյգ զանգը, որը այլ ևս կրէք զօղանջելու չէ...

— Կը զօղանջէ, վարպետ, կը զօղանջէ, կրկնում է պաստօրը և հեռանում...

Հենրիխը շարունակում է իր գործը. նա վերջ ի վերջոյ կորցնում է մարդկային զգացմունքները, դառնում է դաժան ու անգուլթ:

Ժամանակը սահում է առաջ ու առաջ, իսկ Հենրիխը դեռ սարումն է, դեռ աշխատում է իր զանգի վրայ, նա արդէն բոլորովին մոռացել է ընտանիքին: Բայց մի օր սարալանջում երեւում են երկու մանկիկներ, որոնք հազիւ հազ բարձրացնում են մի կաւէ անօթ: Հենրիխի զաւակներն են այդ մանկիկները. Մագդանի դառն արցունքներն են նրանց բարձրացրածը. Հենրիխը ճանաչում է նրանց և մի տխուր նախազգացումով բացականչում.

— Ո՞ւր է Մագդան...

— Նա մեռաւ... պատասխանում են երեխաները, նա խեղդուեց լճում և քեզ շատ բարեւ ուղարկեց...

Բօթաբեր լուրը ցնցում է Հենրիխին, նա յիշում է իր անցեալը, պատկերացնում է անձնուէր Մագդայի կրած տանջանքները և դառնացած սրտով անիծում է իր գործն ու հրապուրիչ ֆէային.

— Կորիք, հեռացիք ինձանից, ասում է նա Բառտենդելային:

Եւ Բառտենդելային հեռանում է ու յուսալատութեան մէջ անձնատուր լինում Նիկկեմանին—ջրային ոգուն:

Նա նրա կինն է դառնում: Իսկ խորը վիշտը հալածում է Հենրիխին: Նա ընկճուած է ու յուսահատ և ուզում է մի անգամ էլ տեսնել իր սիրեցեալ Բառտենդելային: Պառաւ վրտիխան յայտնում է, որ այդ բանի համար պիտի իր ամբողջ կեան-

քը վճարէ: Հենրիխը համաձայնում է: Յայտնւում է Բառուեն-դելայնը և հիացած գրկախառնում է Հենրիխին: Վերջինս իր սիրեցեալ Փէյայի գրկում փչում է վերջին շունչը, իսկ այդ բո-պէին նրա ականջին հասնում է ջրասոյգ զանգի զօղանջիւնը— անքան տխրագին, անքան խորհրդաւոր: Այդ զօղանջիւնը վեր-ջին անգամ զարթեցնում է մեռնող Հենրիխի հաւատը, թէ պի-տի բացուի արշալոյսը, պիտի փայլէ արեգակը...

Կարելի է ասել Հաուպտմանի ոչ մի գրութեամբ անքան թեր ու դէմ կարծիքներ չէ առաջացրել, ինչպէս «Ջրասոյգ զան-գը»: Շատերը նրան մինչև եօթերորդ երկինքը բարձրացրին, շատերն էլ մինչև ոչնչութեան անդունդը իջեցրին: Այս դաս-կարգի քննադատների շարքումն էր և Լև Տօլստոյ, որին դուր չեկաւ դրամայի ձևը *) և նա կտրուկ կերպով յայտնեց իր բա-ցասական կարծիքը: Եւ ուրիշ կերպ էլ չէր կարելի սպասել «Что такое искусство»-ի հեղինակից...

«Ջրասոյգ զանգից» ոչ պակաս միստիկական է և «Հան-նելէի» բովանդակութիւնը:

Աղքատիկ ընտանիքի զաւակ էր Հաննելէն: Նրա մայրը կարիքների ծանր լծի տակ ճնշուելով, մեռաւ, որը ու անտէր թողնելով մատաղահաս Հաննելէին: Կենդանի էր նրա խորթ հայրը— քարտաշ Մատտերնը, բայց նրա մէջ արդէն վաղուց անհետացել էր հայրական զգացմունքը, դորովալի խնամքն ու հոգատարութիւնը: Նա գիտէր միայն հարբել, թափառել այս ու այն կողմ և տուն դալուն պէս ծեծել անմեղ Հաննելէին:

Ինչ կարող էր անել դժբախտ որբուհին: Նա տանջուեց, տանջուեց և վերջը վճռեց վերջ դնել իր կեանքին: Անվերջ թշուառութիւնը զարգացրել էր նրա երևակայութիւնը: Նրան թւում էր, թէ երկնային բարձրութիւնից միշտ դէպի իրան է կանչում մօր քնքուշիկ ձայնը...

Հաուպտման իր այդ դրամայով ուղեցել է ցոյց տալ, թէ ինչպէս ներկայ սօցիալական կեանքում, ընտանեկան չարա-բաստիկ պայմաններում զոհ են գնում նաև դեռահաս էակները — անմեղ զաւակները և նա միանգամայն հասել է իր նպատա-կին: Դրանից աւելի ազդու, աւելի ուժեղ ձևով չէր կարելի ներկայացնել ընտանեկան թշուառութեան զոհուած որբուհու հոգեկան ամբողջ աշխարհը:

Ինչպէս դէուար չէ համոզուել մեր բերած օրինակներից, Հաուպտման երբէք չէ հեռացել նատուրալիզմի ընդգծած ու-

*) „Научное Обозрение“, 1901, № 5.

դիւից, ըսյց միննոյն ժամանակ երբէք ամբողջապէս չէ կանգնել նրա վրայ: Նրա գրուածքներում գրեթէ միշտ շաղկապուած են եղել ընականն ու գաղափարականը, իրականն ու վերացականը:

Նա ունի մի զգայուն սիրտ, որ միշտ հակուած է դէպի թշուառների ու ընճուածների կողմը, ունի կեանքը դիտելու ընդունակութիւն, որ հասկանում է ներկայ սոցիալական ցաւը և կարողանում է զատել դառն իրականութիւնը պատահական երեւոյթներից. վերջապէս ունի գրելու մի առանձնայատուկ չնորճ, որ գրաւիչ, նոյն իսկ հրապուրիչ է դարձնում նրա երկերը:

Դեռ երիտասարդ է Հաուպտմանի գրիչը և ընդունակ է ստեղծագործել, և հասարակութիւնը սպասում է նրանից աւելի մեծ երկեր...

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ